

Hilde Lindroth

Säg mig mitt namn
Den blåa färgen längtar jag efter

Denna bok ingår i filosofie doktorsavhandlingen
Minnesrörelser
som utgörs av sex separata volymer.
Litterär gestaltning vid Akademin Valand,
konstnärliga fakulteten, Göteborgs universitet.
Avhandlingen är nr 49 i serien Art Monitor.
www.konst.gu.se/artmonitor

ISBN 978-91-979948-7-3
© Författaren & Autor 2015
Omslag och grafisk form: Fredrik Arsæus Nauckhoff
Omslagets insida: Detalj ur *Elbmündung*,
Bundesamt für Seeschifffahrt und Hydrographie, 2009
Litterär gestaltning, Akademin Valand:
www.akademinvaland.gu.se
Ideella föreningen Autor: www.autor.se
Tryckt av Göteborgstryckeriet 2015

Säg mig mitt namn

2012

En dag ringer jag min mamma för att fråga hur hennes pappa hade det i Dresden där han växte upp. När jag intervjuade henne om hennes barndom glömde jag fråga om hans. Hade han några syskon? Ja, en syster och en yngre bror, Willy. Han satt i rysk krigsfångenskap och kom tillbaka några år efter kriget.

Deras syster var troligen schizofren, säger mor sen. Hon bodde hemma hos sina föräldrar. En dag hade "nazisterna" knackat på och tagit med sig henne till en anstalt för sinnessjuka utanför staden där hon mördades i eutanasiprogrammet. Det var Willys änka i Zittau som berättat det när mor ringde upp henne. Det var två veckor innan hon dog, för en månad sen.

När jag sa att du höll på att ta reda på mer om vår familj under kriget, var Renate avvisande, berättar mor. Ach Martha, was sollst du da noch. Men sen berättade hon i alla fall. Ingen annan har någonsin sagt något om det här.

Sa hon inget mer, frågar jag, berättade hon inget mer?

Nej.

Men var hamnade hans syster, vad var det för anstalt?

Jag vet inte.

Vad hette hon?

Jag vet inte. Jag har vetat det en gång, men jag minns inte.

Det är i augusti 2000.

Hon måste vara tolv eller fjorton på fotot som mor skickat mig. Hon är lång, mörkblond ser det ut som, håret är kammat i en bena och uppsatt i nacken med en vit rosett men det syns ändå att det är vågigt. Hon ser ned i en tidning som Willy håller uppslagen, alla låtsas läsa i denna tidning. Hennes nedböjda ansikte har en lätt trekantig form. En välvd panna, ögonfransarna kastar skuggor neråt kinderna, en känslig mun, värdigt slutet, och en späd haka. Hon ser mycket äldre ut än sina bröder. Hon skulle kunna vara deras barnflicka. Men det är bara två år mellan henne och Paul.

Willy, den yngste, sitter på en pall i mitten av bilden. I hans profil anar jag samma mun och näsa som hos systemen, samma karaktär i ansiktet. Paul, min morfar, står intill Willy, håller om hans ena fot och ler ett arrangerat småleende, han har ett annat, tätare ansikte. Han är mörk som sin mor, också hans hår är kammat i en bena. Han är klädd i en liten yllekostym med klockkedja och en vit krage.

Deras mor till vänster på fotot böjer sig fram mot sin yngste son och ser över hans axel ned i tidningen. Hennes ansikte syns så lite att det inte går att säga något om det. Håret är uppsatt i en mjuk inåtvänd knut, mörkt, vågigt och glänsande.

Modern och sönerna befinner sig på samma linje i bildens främre plan. Deras händer håller om något som förbinder dem med varandra, pallen, foten, tidningen. Bakom sina bröder står dottern, i ett eget bortre bildplan mot en gråflammig fond, det slår mig hur lätt det skulle vara att retuschera bort henne, man ser bara en bit av hennes vita blus med det runda smycket i en lång halskedja, hennes kropp finns egentligen inte med på bilden. Bara ansiktet, det vita tyget och det runda smycket över bröstet. Jag har aldrig sett det här fotot förr.

I. Någotting med I, säger mor.

Jag befinner mig i en stor lägenhet högt upp i något slags torn. Jag ska få välja ett rum, jag sveper omkring och tittar, det finns många vackra rum, vart och ett av dem annorlunda än de andra. Ett är ljust och ombonat med inbjudande färger, ett är stramt och utsökt med en svart utsirad järnsäng. Till sist går jag in i ett litet, avsides beläget rum invid trappan, där finns ett så vackert gammalt fönster. Men när jag är därinne känner jag att det är något hemskt med rummet och plötsligt vet jag att en jungfru har mördats här och att ingen vill veta av det.

Jag går fram till fönstret och ser ned på torget, det är marknad, människorna är ganska små så högt uppifrån, de liknar Breughel-människor med sina kläder i rött och gult. Jag hör barockmusik. Det

gamla fönsterglasat är lite buktande och fullt av små små luftbubblor, så att allt man ser påverkas av minsta rörelse man gör framför glasat. Jag tycker om att stå så här och se ned på torget genom det egensinniga glasat, med musiken i öronen. Jag skulle kunna stå här hur länge som helst. Det finns en frestelse i det. Men plötsligt känner jag mig beklämd över att jag är ensam. Att jag väljer ett rum som ingen vill ha. En stor svart fluga kryper tvärs över glasat. Jag går ut till de andra. Mor ropar: Du har en fluga i pannan! Jag griper om pannan, försöker slita bort den. Det går inte. De står där, hela min familj. Det var i december 1991. Jag skrev upp drömmen.

Man går ett litet stycke i en smal gränd mellan bevarade eller återuppbyggda palats och kyrkor och kommer ut på ett obestämbar falt med halvhögt gräs kring en ruin eller ett torg med 70-talshus med bruntonade fönsterglas eller en överdimensionerad gågata kantad av enorma höghus med inbyggda balkonger i grönt, lila, turkos. Jag letar upp folkbokföringskontoret och lämnar fram föräldrarnas vigselbevis och Pauls födelseattest.

Han hade en syster, säger jag.

Efter en lång stund kommer de tillbaka med ett papper i handen. *Geburtsurkunde*. Läraren Ernst Paul Gerlach meddelade i dag att hans hustru Ida Linda Gerlach, bosatt hos honom på Hammerstrasse 20 i Dresden, den 7 juli 1904 fött en dotter som fått namnet Linda Ilse.

Om ni vill veta vad som hänt er morfars syster, säger de till mig på Sächsische Landeszentrale für politische Bildung i Dresden, så är det bäst att ni kontaktar doktor Boris Böhm. Han leder Gedenkstätte Sonnenstein.

Sonnenstein är ett avskilt område med stora byggnader på en höjd ovanför den lilla staden Pirna strax söder om Dresden. Under hela

1800-talet och början av 1900-talet var Landesheil- und Pflegeanstalt Sonnenstein berömt för sin humanistiska anda, sina reformer, läser jag i informationsmaterialet som jag plockade med mig på Landeszentrale für politische Bildung. Efter andra världskrigets utbrott omvandlades Sonnenstein till en av de sex gasmordanstalterna i den s.k. T4-aktionen, det nazistiska "eutanasi"-programmet, som organiserades centralt från högkvarteret på Tiergartenstraße 4 i Berlin. I juni 1940 var ombyggnaden färdig. En mur hade uppförts omkring för att man inte skulle kunna se in från det övriga området. Men invånarna i Pirna kunde se den mörka röken välla upp ur den höga skorstenen när man kremerade de döda kropparna. Det gick rykten i staden om att man tog livet av människor på Sonnenstein. På andra håll i landet började man protestera. Sommaren 1941 höll biskop Clemens August von Galen i Münster en predikan där han öppet fördömde morden på psykiatripatienter och funktionshindrade på anstalter i Tyska riket. Flera andra kyrkliga ledare tog upp protesten. Det blev svårt att fortsätta hålla brotten hemliga. När motståndet bland befolkningen blev för påtagligt, just när offensiven mot Sovjetunionen inletts, övergick regimen till andra former av dödande på anstalterna. I november 1941 hölls en konferens på Sonnenstein. Mellan trettio och fyrtio anställda flyttades året därpå till de nyligen upprättade förintelslägren Belzec, Sobibor och Treblinka.

Gedenkstätte Sonnenstein invigdes för två månader sedan. Det ligger vägg i vägg med en skyddad verkstad för funktionshindrade. Det är ett medvetet val, står det i broschyren. Två killar sitter på en bänk utanför huset, småpratar.

Herr Doktor Boris Böhm äter just lunch. Jag vågar inte äta någonting. Jag tittar på den permanenta utställningen. Om nazisternas lag om "skydd mot ärftligt sjuk avkomma" som trädde i kraft redan i juli 1933 och möjliggjorde tvångssterilisering av psykiskt sjuka och handikappade. Om kampanjerna mot "obotligt sjuka". Bilder på missbildade barn. "Vore det inte bättre för dessa stackare om de aldrig hade fötts?" Foton på läkarna på Sonnenstein, på offren. En liten

handikappad flickas historia. 1943 mördas hon genom en överdos av medicin på Heilanstalt Großschweidnitz.

Efter en halvtimme kommer Boris Böhm gående mot mig: Ja, vi har hittat er släkting. Hon dog på en annan anstalt, inte här. Han talar mycket snabbt, nästan mekaniskt, på sächsisch, jag hinner inte med och måste fråga om allting. Han är ganska ung, mellanblond, lite svettig i pannan.

Titta här, säger Boris Böhm och visar på en kopierad sida ur en bok, en patientlista. Här står hon, hon kom från anstalten Zschadraß den 15 november 1940, i januari 1941 dog hon, och här ser ni ytterligare patienter som kom samma dag till Großschweidnitz, fem stycken, och det här är bara personer med efternamn på G, troligen var det fråga om en samlingstransport med ännu fler patienter, ni ser, tre av de fem är döda inom tre månader, den fjärde två år senare, endast en överlevde.

Det bultar i huvudet. Jag anstränger mig till det yttersta för att lägga på minnet allt som Boris Böhm närmast rabblar fram.

Man kan utgå från att er Großtante inte dog en naturlig död, man gav de sjuka en mycket näringsfattig och undermålig så kallad Sonderkost och lät dem helt enkelt tyna bort, hungra ihjäl, ibland gav man patienterna också en överdos av lugnande medel eller sömnmedel, så kallad Medikamenten-Euthanasie. Großschweidnitz fungerade också som en genomgångsanstalt för patienter som sedan skickades till gaskammaren här i Sonnenstein, eftersom er morfars syster hade diagnosen schizofreni är det inte otänkbart att det var meningen att hon skulle skickas till Sonnenstein, men att det hela så att säga ordnade sig av sig självt innan dess, det faktum att er Großtante fick byta anstalt flera gånger kan tyda på det, man ville sopa igen spåren, schizofreni var en farlig sjukdom att ha under de här åren, en stor grupp patienter som skickades hit var schizofrena.

Det är i juni 2002.

Jag stiger av spårvagnen vid den sotsvarta Trinitatiskirche i stadsdelen Johannstadt. I porten hänger anslag om olika organisationer för att stötta ungdomar och förebygga social utslagning. Jag står i en ruin, en kyrka utan tak. Här konfirmerades Ilse 1918. Hiphopmusik strömmar ut från högtalare längs plankväggarna. En liten flicka kommer åkande på sparkcykel snett över golvet.

Har jag alltid vetat om att Ilse funnits? Vad betyder veta?

Trinitatiskyrkogården är väldig, jag vandrar i alléer mellan den kristna delen och den judiska. Så småningom kommer jag ut bland jättelika höghuskomplex. Mellan dem breder gräsmattor ut sig, klungor av träd, parkeringsplatser.

Jag frågar efter Hammerstraße, där Ilse bodde som liten.

Hammerstraße? Das weiss ich nicht.

Kenne ich nicht.

Hier gibt's keine Straße mit dem Namen.

Ilse fick inte med sig något bibelord när hon konfirmerades, åtminstone finns det inte noterat på utdraget ur Trinitatiskyrkans konfirmationsbok som jag fick på folkbokföringsarkivet. Paul däremot, som konfirmerades i samma kyrka ett år senare, fick med sig några rader ur kapitel 5 i Amos bok: Söken Herren, så fån I leva; varom icke, så skall han komma över Josefs hus lik en eld; och elden skall bränna, och ingen skall släcka den, till att rädda Betel.

Efter kriget installerades ett företag på Sonnenstein med delvis militär inriktning. Hela området var spärrat för allmänheten. Först efter Berlinmurens fall började de nazistiska eutanasi brotten på anstalterna i Sachsen utforskas på allvar.

Varför håller jag mig inte i ljuset med mitt barn nu när hon är så liten? Varför sitter vi inte på en filt i gräset under ett träd hela dagarna, det är ju sommar. Det hårt packade mörkret runt öppningen. Om jag rör vid det kan jag mörkna. Små barn är vidöppna och kan inte avgränsa sig från något. De har inga begrepp som delar upp

världen. Tänk om mina händer. Den som betraktar solen får skåda mörkrets väsen.

Mors familj reste aldrig mer till Sachsen när de väl återvänt till Cuxhaven efter krigsåren i Ernsts hemby, det har hon berättat. Ibland skickade hon paket från Sverige till sina anförvanter i Östtyskland. Jag visste aldrig riktigt vilka de var. Kaffé, nylonstrumpor, utsorterade kläder. Från dem kom ibland små brev med silhuettfigurer som vinjett. En herre i rock med många knappar som böjer sig ned mot ett barn. En dam i krinolin som spatserar med ett parasoll. Någon gång kom där en liten figur från Erzgebirge. En knubbig ängel i vit blus som spelade ett instrument. Alla änglar hade samma bulliga röda kinder och lockiga hår och alla saknade byxor. Mor ställde upp dem i en ring på byrån varje jul, och så småningom bildade de en änglaorkester. Jag hörde om en av släktingarna att hon tog avstånd från partiet, att hon blev sjuk och felbehandlades på sjukhuset, att hon dog.

Öppna för mig!

Vem är du? Vad är du, var blev du till?

Jag är en av er.

Blumenstraße, sa Boris Böhm, det är en av de få gator i Johannstadt som inte blev sönderbombad, har ni tur finns till och med huset kvar, och numren har säkert inte ändrats.

Medan Ilse ännu var barn flyttade familjen från Hammerstraße till Blumenstraße, som ligger närmare Elbe. Huset med nummer 37 är täckt av en grön presenning och byggnadsställningar, men man ser genast att det byggdes efter kriget. Hon måste ha gått ned till Elbe om söndagarna med sina föräldrar och promenerat längs vattnet där ångbåtarna far förbi mot Pillnitz, dit föräldrarna flyttade i slutet av 30-talet, eller vidare mot Pirna och bergen i Sächsische Schweiz.

Hon måste ha gått ned till Elbe ensam, tänker jag, vandrat genom öppningen i trädens mörka lövverk ned över fältet mot floden. Jag tänker att hon hela tiden gått samma vägar, betraktat samma fasader, gator, butiksfönster, fabriker, samma träd och samma fält, samma Biergarten vid floden. Att hon gjorde några anblickar, några detaljer till sina egna, och att de till slut stirrade tillbaka på henne. Att hon blev genomskinlig av det.

Jag drar ut, jag vandrar omkring, och jag jagar med mitt nät.

Vi upplever i dag ett massivt fälttåg i vår stat, där den sunda arvs- massan och det rasmässigt värdefulla måste försvaras med alla kraf- ter mot allt sjukligt och degenererat som hotar att ta överhand på grund av ett falskt uppfattat frihetsbegrepp. Varje medlem av vår folksgemenskap måste bli medveten om betydelsen av det rätta va- let av make/maka också ur hälso- och rassynpunkt. Tre milstolpar visar här vägen: lagen om skydd mot ärftligt sjuk avkomma, lagen om skydd av det tyska blodet och den tyska äran samt lagen om det sunda äktenskapet, skrev läkaren Johanna Haarer, författaren till storsäljaren *Die deutsche Mutter und ihr erstes Kind* från 1934. Min mammas födelseår.

Mor har också skickat mig ett skolhäfte i frakturstil. *Sprechübungen. Für den Unterricht in der deutschen Sprache*. Talövningar för under- visningen i tyska språket. De är bearbetade av Ernst Gerlach, lärare i Dresden, står det, och det är den trettioförsta upplagan. Antagligen från 1920-talet, trodde mor. Vem var den ursprungliga författaren?

Den törstige vandraren, det stormiga vädret, de otaliga stjärnorna, den vänlige härskaren, de utländska frukterna, de hycklande fariséer- na, den tvivlande Tomas, den vidskepliga kvinnan, kunglig-sachsiska undersåtar, den ryske och den österrikiske kejsaren, evangelisk-luth-

erska, romersk-katolska, grekisk-katolska skrifter, afrikanska negrer, italienska musikanter, schlesiskt brunkol, franskt vin.

Den enda nu levande person som jag skulle kunna fråga om Ilse är mors kusin. Hon heter också Martha och är också brorsdotter till Ilse. Hon är Willys och Renates enda barn i livet. Det var hennes syster, Ingeborg, har jag nu förstått, som dog på sjukhuset efter att inte ha fått behandling i tid. Martha Wittenow bor kvar i Zittau där hon föddes i slutet av kriget. Det ligger intill polska gränsen, bara någon mil från Großschweidnitz. Jag har aldrig sett henne eller talat med henne. En kväll ringer jag upp henne.

Hon säger att hon är glad över att jag hör av mig. Hon berättar att hon växte upp utan att veta någonting om Ilse. Hon visste knappt att hennes far haft en syster. Hennes föräldrar hade kommit överens om att tiga om Ilse inför barnen för att inte belasta dem.

Min far var tvungen att söka tillstånd för att gifta sig på grund av att Ilse var sjuk, berättar hon. Och det var tydligen svårt att få. Min mammas föräldrar var ganska progressiva, eftersom de inte drog sig för att gifta bort sin dotter med en man vars syster var "ärftligt sjuk". Psykisk sjukdom betraktades som något skamligt. Också under DDR-tiden. Det är först under de senaste åren som det blivit lättare att prata om sånt, men det är fortfarande väldigt laddat.

Hennes tvekan, någonstans långt inne i hennes ord. I vit skrift i familjemörkret.

Jag har inte tagit mjölken från dibarnets mun, jag har inte trängt undan boskapen från sitt bete. Jag har inte fångat några fåglar från gudarnas sumpmark och inga fiskar ur deras laguner. Jag har inte hållit tillbaka översvämningsvattnet i sin årstid, jag har inte dämt upp det strömmande vattnet, och jag har inte släckt elden när den skulle brinna.

Jag börjar gå längs vattnet mot innerstaden. Katholische Hofkirchen torn och några andra siluetter höjer sig över Brühlsche Terrasse långt där framme. Alla byggnader här ligger uppdragna på land, de lämnar ett område öppet på båda sidor om floden. En grön-blå-grön remsa av någonting annat. Staden avbryts mitt i sig själv och är bara himmel och jord och vatten. Mellan ängarna driver tankarna med vattnet. På stranden mittemot går en kvinna med en hund och en vit häst. Jag försöker ta bilder, men det är för långt bort för att det ska bli bra.

Vet ni att jag vet namnet på det jättelika nätet? ”Det omfattande” är dess namn. Vet ni att jag vet namnet på stranden, där det hängs upp? Det är månens hus. Vet ni att jag vet namnet på den som fiskar med det? Det är den store tjänstemannen, som bor på östra sidan av himlen.

Jag tar tåget till Großschweidnitz. Det är byte redan i Dresden Neustadt. Härifrån gick transporterna österut till förintelselägren under kriget, berättar en minnestavla på stationen. Vagnarna är moderna, halvtomma. En tyst, utrymd stämning. Vi åker rakt österut i riktning mot den polska gränsen sju mil bort. En familj är en särskild sorts glömska. Stora fält och små byar mellan kullar och låga berg, ingenting avvikande att fästa blicken på. Det är något återhållet över landskapet. Jag får byta tåg en gång till. Ett litet lokaltåg släpper av mig mitt bland fälten. Himlen är mulen, ljuset disigt. Jag börjar gå längs en grusväg.

Sächsisches Krankenhaus für Psychiatrie und Neurologie Großschweidnitz är ett jättelikt inhägnat sjukhusområde inbäddat i en skogsdunge i en dalgång. En egen stad. Husen har gula nyputsade fasader, breda gångvägar löper mellan de olika klinikerna. Blomrabatter, parker. Jag letar mig fram till administrationsbyggnaden. I entrén finns en liten utställning om T4-aktionen och eutanasi brotten på Großschweidnitz. En sekreterare tar emot mig, jag får tala med hennes chef. Hon går ned i sjukhusets arkiv och återvänder

med tre papperskopior. En av dem är samma sida ur patientlistan som jag har fått av Boris Böhm. Den andra kopian visar framsidan av en bok med flammiga svarta pärmar med hörn av väv. Mitt fram på en stor vit etikett står det med stora handskrivna bokstäver: *Toten-Buch. Von 1/1 1941 - 31/8 1942*. En stämpel: Landesanstalt Großschweidnitz. På ett och ett halvt år dog det så många att de fyllde en hel bok.

De svarta bokstäverna mot det vita. Ordets glupska tydlighet.

Er gammelfasters journal har vi inte, ni har tur som hittar något om henne här överhuvudtaget, säger sjukhusdirektörens sekreterare. Själva Totenbuch är utlånad för närvarande. Jag berättar att jag inte funnit något om Ilse i arkivet i Dresden. Hon säger att jag ska pröva med Leipzig.

I motsats till Gamla riket fanns i Mellersta riket inga speciella kungliga dödstexter, för de ursprungliga pyramidtexterna var sedan Gamla rikets sammanbrott allmängods, tillgängliga för alla. Denna "demokratiska" tradition för den egyptiska dödsboken vidare, dess böner och besvärjelser används såväl av kungen som av hans tjänstemän, anställda och hantverkare. Var och en som kunde betala priset kunde skaffa eller låta göra en dödsbok. Priset var ansenligt: för samma summa kunde man köpa upp till två kor eller maximalt 8 000 liter säd eller en slav eller 5 000 upp till 30 000 kvadratmeter mark.

Jag går in genom grinden och kommer ut på en stor gräsmatta. Träd står planterade i dubbla rader. Här ligger Ilse begravd. Någonstans här.

Under lång tid bestämde gravplattorna för 82 ryska och polska tvångsarbetare, som blev mördade på anstalten, utseendet hos denna plats, står det på en skylt: Enligt aktuell forskning var det 192 utlänningar som mördades i Großschweidnitz mellan september 1939 och maj 1945. Alltsedan den välbehövliga nygestaltningen av anläggningen 1989/1990 är den nu tillägnad alla offer för "euta-

nasi"-förbrytelseerna inom Großschweidnitz anstalt. GEDENK-STÄTTE. För de över 5 000 offer för "eutanasin" 1940 till 1945 som här i massgravar har funnit sin sista vila.

Det tar ett tag innan jag ser att träden är planterade i form av ett kors. I mitten står ett stenblock där kroppsdelar är delvis uthuggna, man kan inte se om det är huvuden eller armbågar eller knän, de trängs med varandra.

Det är något överkligt med träden. De är så ansade. De ser klonade ut.

En av allékorsets armar mynnar i en liten äng med högt vildvuxet gräs och baldersbrå. En rund äng omgiven av höga buskar och träd. Jag står vid kanten av den länge. Den hör inte till platsen. Gräset är blekt och risigt, det blåser.

Javisst, säger de i telefonen på arkivet i Leipzig. Vi har er Großtantes Akte här. Vi får överta material från Dresden som inte får plats. Det går bra att beställa en fullständig kopia, säger arkivarien, och då gör jag det. På varje sida, över hundra dokument, löper arkivets skrift diagonalt över texten. SÄCHSISCHE STAATSARCHIVE REPRODUKTION.

Vad kallas – för den som dör en andra gång?

Blumenstraße ligger i närheten av Feldherrnplatz. Feldherrnplatz ligger i närheten av träd. Ett träd har stam, gren och blad. Stammen för sig, grenarna är fästa. I slutet av varje gren finns två gröna blad och en röd blomma. I slutet delar sig grenen i två och varje gren har två blad och en röd blomma. I slutet delar sig grenen, förgrenar sig. Trädet tiger. Blomman faller inte långt. Ingen får ta tystnaden från en annan. Jag tar tystnaden från mig. Sätt i stället för jag och behåll mig: du, han och hon.

Det är i april 2005.

Martha och jag har stämt träff vid den återuppbyggda Frauenkirche. Kyrkan är ännu inte officiellt invigd men framför ingången är det långa köer. Strömmar av turister, mest fylliga pensionärer, väller fram mellan byggstängslan. Det här måste vara den sämsta mötesplatsen i hela staden. Men jag ser en liten, mörk kvinna komma emot mig. Hon hälsar glatt. Jag kände igen dig direkt efter det här fotot! utropar hon och visar mig ett dåligt foto, minst femton år gammalt. Hon är mycket yngre än mor, det förvånar mig först. Vi irrar omkring på jakt efter ett lugnt ställe, till slut hamnar vi på ett skyddat kafé med blick mot Semperoperan och en glimt av Elbe, men slamret från espressomaskinerna stör oss. Martha tar fram foton. Jag har inte tagit med hela Iلسes Akte, bara vissa sidor med uppgifter om hennes och föräldrarnas adress och vilka anstalter hon var på. Jag ger Martha dokumentnumret och telefonnumret till arkivet i Leipzig i stället. Hon säger att hon ska beställa en kopia. Men inte just nu. Jag skriver upp några boktitlar till henne också, det är ju nödvändigt att veta vad som verkligen hände när man läser dokumenten, eftersom de inte berättar det. Jag försöker säga det så mjukt som möjligt.

Two äldre, hårdsminkade damer stannar vid vårt bord för fyra och frågar om de kan slå sig ned. Men i samma ögonblick ser de papperen och de gamla sepiabruna fotona som ligger utspridda över bordet. Nej, nej, säger de leende, sitt ni i lugn och ro, ni har mycket att tala om.

De avlidnas själar som ska påbörja sin resa till dödsriket måste inte bara få med sig fysiska ägodelar, såsom mat och kläder, utan också en särskild utrustning av magisk natur: den består främst av namnen på dörrväktarna i underjorden, för bara kunskapen om deras namn kan öppna dörrarna i dödens rike. Till och med båten som den döda förs i och dess olika delar, rodret, masten, kräver att hon kallar dem vid sitt rätta namn; endast i kraft av detta benämning kan de bli

villiga och användbara och ta henne till hennes bestämmelseort på andra sidan.

Det var först efter Vatis död som Mutti berättade för mig om Ilse, säger Martha. Det var när jag själv blev sjuk. Jag frågade och frågade vad som hänt. Men Mutti visste så lite. Hon berättade att Vati efter kriget hade velat ta reda på vad som egentligen hände Ilse. Men det var svårt att få upplysningar och överallt blev han avrättad, han fick höra att det var farligt att gräva i det där. Till slut gav han upp. Men mina föräldrar var övertygade om att hon fallit offer för nazisternas ”rensningssaktioner”.

Varför var det så tabubelagt att ta reda på vad som hänt Ilse?

Martha tvekar. Jag tror att det handlar om att makthavarna i DDR själva använde sig av psykvården för att frysa ut misshagliga personer, säger hon sen. Man vågade inte tala om det öppet, men de flesta kände till fall där någon ”försvunnit” in på någon anstalt.

Jag mejlar samma fråga till Peter Nachmann som jag hyr hos i Berlin. Han är från Jena och forskar om hur koncentrationslägret Buchenwald presenterats före och efter murens fall. Om regimen i DDR hade talat öppet om morderna på psykiskt sjuka, funktionshindrade och romer till exempel, skriver han, hade man varit tvungen att omvärdera synen på nazismen som en kapitalistisk fascism besegrad av kommunisterna, och inse att nazisterna först och främst förde ett raskrig. Naturligtvis talade man om judarna, men det var framför allt de kommunistiska motståndskämparna som stod i fokus. Och de gamla nazisterna, de fanns ju bara i väst.

Sammanfattning adjektiv. O: Jesus hade ingen skuld. Vad var han? Vad är du när du inte tackar, följer, lyder? Vad är stjärnorna eftersom man inte kan räkna dem? Vad man inte kan använda är – . Vad är en sjukdom som man inte kan bota?

En dag, förmodligen i början av januari 1937, sökte Ilse hjälp på det närmaste sjukhuset i Johannstadt. Det hette Rudolf Hess-Krankenhaus och råkade vara ett rasbiologiskt modellsjukhus. Den 9 januari överfördes hon till psykiatriska kliniken på Stadtkrankenhaus Löbtauer Straße där hon fick diagnosen schizofreni.

Familjen härstammar från – . Släktträd eller -krönika finns – tryckt (titel och förlag) – i privat ägo – kan ställas till förfogande (genom vem?) – finns ej. Till familjen hör följande framstående eller på annat sätt begåvade personligheter: (statsmän, konstnärer, vetenskapsmän, företagsledare, verksamma inom handel och ekonomi, fältherrar – med uppgift om graden av släktskap!). Kriminella, sinnessjuka, psykopater osv.

Efter Bürgerschule utbildad till modist, utövat yrket i 12 år. Sedan 5 år arbetslös.

Här har hon varit väl orienterad i tid och rum, tillmötesgående, vänlig, och berättat i kronologisk ordning. Verkat utomordentligt kylig, tillbakadragen och distanserad.

Yttrade förgiftningsidéer.

Franz Tschackert, tidigare anställd på Hygienmuseet i Dresden, experimenterade i flera år med människoben, organmodeller, elektriska ledningar, små kulörta glödlampor och syntetmaterialet cellon. Han höll till i ett skjul som tillhörde en marmeladfirma. Först tvättade han skelettdelar och torkade dem på taket till hönsgården. Sedan satte han ihop benen. Anatomiska modeller av de inre organen ordnade han från en närbelägen skola. Barn hjälpte honom att måla

organen, ådrorna och nervbanorna. Ytan modellerade han av gips och över den formade han en hud av cellon. Från marmeladfabrikens ångande kittlar kom hettan som gjorde plasten formbar. Efter mer än två år var figuren färdig. "Glasmänniskan" blev stjärnan på Hygienmuseet. Tschackert, övertygad NSDAP-anhängare, blev ledare för cellonverkstäderna och en av de bäst betalda medarbetarna på museet, som från 1933 var en propagandabas för den nazistiska ideologin.

För riksutställningen *Gesundes Leben – Frohes Schaffen* i Berlin 1938 skapades också "giftmänniskan" och "cellonjätten" på Hygienmuseet. Giftmänniskan var drygt tre meter hög och rymde 2 000 elektriska anslutningar, 498 kvicksilverkopplare, 800 meter kabel, 5 motorer och 368 glödlampor och visade upp fem olika typer av förgiftning. Cellonjätten uppnådde en höjd av 3,63 meter. Överkroppen av cellon var genomskinlig. Genom bröstet for blixtar som naturens varning för sjukdom.

Du som ser dig över axeln. Du som fångar bytet åt den som öppnar jorden. Ni fiskare, barn och fäder som söker i flodvattnet.

Om den blivande ägaren till en dödsbok var rik kunde han välja böner själv och be en skrivare att skriva texten åt honom. Andra som inte var lika bemedlade fick nöja sig med en standardtext där tomrum lämnats för namnet och titeln på köparen.

Min moster visste lite grann, säger Martha. När hon fick höra att Mutti berättat om Ilse för mig, blev hon förskräckt. Men sen talade hon om att hon hade träffat Ilse som ung. Hon sa att Ilse var en söt och levnadsglad flicka.

Ni ska inte fånga mig i ert nät där ni fångar de trötta. Ni ska inte fånga mig i ert slagnät där ni fångar flyttfågeln och vars flöte räcker till himlen och vars sänke till jorden.

Sätt följande satser i imperfekt. Jesus ber. Barnet ljugar. Soldaterna ligger på förläggningen. Du reser bort. Du river sönder tråden. Du följer mig hem. Jag glider ut på isen. Skeppet går under. Lärkan sjunger sin sång.

Yttrade förföljelseidéer.

Språkbanden över orden. Kopia, avtryck, avskrift, replik, reproduktion. Orden tränger in i orden. Bilda korta satser.

Ingen inkomst. Ingen förmögenhet. Ingen man. Inga barn.

Jag hälsar läraren – jag hälsas. Ändra följande satser efter detta exempel! Jag ropar på barnet. Jag kastar bollen. Jag lockar fåglarna. Jag prövar eleven. Jag badar hunden. Jag frågar föräldrarna. Jag sparkar dig. Jag ber onkeln. Jag knuffar grannen. Jag slår till. Jag berömmar vännen. Jag klandrar systemen. Jag söker pengarna. Jag straffar flickan. Jag väger säcken. Jag steker gåsen. Jag följer med vännen. Jag klär på mig. Jag vaggar barnet. Jag sticker dig.

Talar inte självmant.

Den 4 november 1937 skriver en tjänsteman på avdelningen för arvs- och rasvård inom Dresdens hälsovårdsmyndighet till Heil-

und Pflegeanstalt Arnsdorf där Ilse är intagen och frågar om Ilse har steriliserats än. Det är alltså redan klart att hon ska steriliseras. Hon har en Akte hos hälsovårdsmyndigheten med registreringsnumret 9404/2. Dagen efter meddelar medicinalrådet Hoffmann på anstaltsledningen för Arnsdorf att ingreppet ännu inte utförts. Den 13 november lämnar anstaltschefen, som representeras av en oläslig signatur, på Arnsdorf in en begäran om tvångssterilisering av Ilse hos Erbgesundheitsgericht i Dresden, domstolen för ärenden om "ärftlig hälsa". Till ansökan har fogats en blankett ifylld den 5 november av dr med Wischer. Utdraget ur Ilses journal med hennes sjukdomshistoria består av en sammanfattning av tidigare läkarutlåtanden från sjukhuset i Dresden på sjutton rader samt ett utlåtande på nitton rader där diagnosen schizofreni bekräftas. Utlåtandet är daterat den 4 november 1937 och undertecknat av samme doktor Wischer. Det är det enda underlaget för beslutet om tvångssterilisering av Ilse den 9 december som fattades i Dresden av en jurist och två läkare som aldrig träffade henne.

Arnsdorf 4.11.37. När hon inte tror sig iakttagen, mycket friare.

Hudet, huset, en hus, en hud, en annan.

Jag ringer min mamma och frågar om hon träffade sina farföräldrar. Bara min farfar, säger hon, och bara en gång. Det var i hans födelseby Wiederau väster om Dresden, där hon bodde med sin mamma och sina syskon under senare delen av kriget. Ernst Gerlach kom och hälsade på några dagar men han åt inte tillsammans med familjen och han fick inte störas. Han kunde inte leka med oss, säger hon. Han spelade piano och sjöng men han gjorde det liksom för sin egen skull. Som jag upplevde det. Min pappa var ju inte alls sån. Han hade en väldig förmåga att prata med barn, se till barnens behov. Och han spelade gitarr och gick runt med oss i våningen och sjöng och det var ju så roligt...

Och efter kriget, när ni var tillbaka i väst, sågs ni aldrig?

Nej. Min farmor skrev brev ibland. Hon var nog snäll, men lite skör. Min mamma hade aldrig någon bra kontakt med dem.

Föräldrar – barn är vanartiga måste bära mycket hjärtesorg. Rhen – stränder är mycket fruktbara är Tysklands största flod. En ö är ett stycke land – på alla sidor är omgivet av vatten. Ett hjärta – ödmjukturkar sig står högt hos Gud.

En ärftligt sjuk person liknar i sin fortplantning genom en lång rad genetiska konsekvenser i sin förödande verkan en granat, som vid explosionen sprider splitter och på detta sätt kan träffa många människor, skriver doktor Heinrich Wichern i broschyren "Erbkrankheit und Weltanschauung".

Hattens foder är mörkt. Hattens maskor är grova. Hattens brätten är breda. Brättena skuggar ansiktet. Bildar en bana kring ansiktet. Ögonen ser ut i en rymd. En elliptisk bana kring en planet. Det är en bredbrättad hatt. Var är den rymden.

Sammanfattningsvis kan man konstatera att Sachsens inrikesministerium och dess hälsovårdsmyndighet villigt och aktivt understödde de systematiska utslagningsåtgärderna och morderna på psykiatripatienter och handikappade under åren 1939 till 1945, skriver Boris Böhm i *Der sächsische Sonderweg bei der NS-"Euthanasie"*, en bok med bidrag av olika forskare på området som sammanträdde på Sonnenstein i maj 2001. I jämförelse med övriga tyska delstater och provinser uppvisar Sachsen ett av de högsta offertalen vad gäller psykiatripatienter. Men det var inte bara ett område med många offer, utan också med många gärningsmän. Dresdens mäktige Gauleiter Mutschmann och hans inrikesminister Fritsch. Doktor Fern-

holz och hans medarbetare inom förvaltningen. Läkare som professor Nitsche, doktor Schulz och doktor Wischer. Hade alla ett nära samarbete.

Orsaker: Ansökan har ställts av *ställföreträdande ledaren för Landesanstalt Arnsdorf, Ilse Gerlach, som p g a sitt sinness tillstånd själv inte kan sköta sina angelägenheter, lider enligt läkarintyg av dr med Wischer från den 4.11. 1937 av schizofreni. Det existerar inga tvivel på riktigheten i de sjukdomsyttringar som beskrivs i utdraget ur sjukjournalen. Erbgesundheitsgericht ansluter sig därför till utlåtandet och anser sjukdomen schizofreni vara fastställd utom allt tvivel i lagens mening enligt § 1 i lagen om skydd mot ärftligt sjuk avkomma. Enligt läkarvetenskapens erfarenheter kommer alltså med stor sannolikhet den sjukas avkomlingar att lida av svåra psykiska ärftliga skador. Eftersom även övriga erforderliga rättsliga omständigheter föreligger, är förutsättningarna givna för sterilisering. Kostnader för det rättsliga förfarandet och för genomförandet av läkaringreppet debiteras ej den sjuka. Detta beslut kan inom en frist på 14 dagar efter delgivning överklagas skriftligt eller genom hänvändelse till Erbgesundheitsgerichts expedition för skriftligt underlag. Dr Hofmann. Dr Bremme. Dr Haider.*

Jag tar med mig Ilses Akte och åker hem till mor och far. På kvällen ska jag gå igenom dokumenten med dem. Hedvig är i Australien ett halvår till. Mor som knappt tål alkohol föreslår att vi ska ha något att styrka oss med innan, men far tycker att det är onödigt att öppna en hel flaska vin för två glas. Det tar lång tid innan vi kan sätta oss i soffan i vardagsrummet. Jag förklarar och visar dem dokumenten, sida för sida. Mor är allvarlig, lyssnar uppmärksam. Far är tyst. Är det här död kunskap? Alla som vet något om henne är döda.

Det är starkt av dig att ta reda på allt det här, säger mor efteråt.

Gerhard Wischer doktorerade i medicin 1933 med avhandlingen *Das Problem der Vernichtung lebensunwerten Lebens im Schrifttum.*

Mellan 1934 och 1937 arbetade han på anstalten i Arnsdorf som bedömare av "ärftligt sjuka" patienter. Senare blev han anstaltschef i Waldheim i Sachsen, liksom Arnsdorf och Zschadraß en mellananstalt i T4-aktionen, och s.k. sakkunnig granskare för eutanasicentralen i Berlin.

Rundskrivelse från Sachsens inrikesministerium den 22 september 1939 till ledarna för alla anstalter. Dr Pfothenauer meddelar:

1. Kostnaden för den undre klassen sänks från 60 resp. 55 Reichspfennig till 50 Reichspfennig per dag.
2. För sinnessjuka får inget smör i någon form komma till användning.
3. Högvärdiga livsmedel (t.ex. pasta, konserverade grönsaker, frukt) får inte användas för sinnessjuka, detsamma gäller för mjölk.
4. Vitt bröd, vartill också småfranska räknas, får endast serveras efter läkares ordination.
5. Förordningen av den 13.4.38 XC 63105-Sonderkost måste med högsta prioritet hållas i minnet.
6. Offentliggörandet av matsedeln för den undre förplägnadsklassen måste tills vidare upphöra.
7. Matsedeln för varje vecka skall sändas till dr Pfothenauer, varvid det måste framgå vilka födoämnen som använts per patient.

Den 1 oktober, nio dagar senare, sänks matkostnaden till 45 Reichspfennig per dag. Den 17 januari 1940 sänker Sachsens inrikesministerium kostnaden ytterligare till 35 Reichspfennig per dag.

27.3. 1940. Patres. Jag fick just veta att min dotter Ilse Gerlach från Arnsdorf överförs till Zschadraß. Av vilken orsak? Har hennes li-

dande blivit bättre eller sämre? Jag ber vänligast om besked. Vart ska pengarna skickas? Jag har alltid betalat in dem i Dresden. Ska jag fortsätta med det? Jag hade förväntat mig att man meddelat mig från Arnsdorf om överflyttningen. Heil Hitler! Pens. överl. Ernst Gerlach, Pillnitz a.d. Elbe

Jag ringer upp min mamma och frågar om något i hennes liv förändrades sedan vi gått igenom Ilse's dokument.

Nej.

Vad kände du när du fått reda på vad som hände henne?

Att det var sorgligt. Men det tyckte jag ju redan som barn.

Vad visste du om Ilse som barn?

Bara att hon dog ung i lunginflammation... Oma i Pillnitz skickade oss efter kriget den där bilden på henne själv och hennes tre barn, du vet, som du fick av mig, den tittade jag på ibland. Jag frågade Mutti var Vatis syster var, och då sa Mutti att hon dog i lunginflammation. Jag har för mig det i alla fall. Jag frågade henne en gång till senare. Vad hände med Vatis syster, kan du inte berätta? Men Mutti sa bara att hon dog mycket ung. Och jag tyckte det var så sorgligt.

Vems språk talar du. Förbättra. Formulera rätt fall. Uttala varje ord tydligt! De avskurna grenarna, en avmagrad kropp, ett uppfriskande regn, de flyende fienderna, ordbildningen.

1939. Under året ingen ändring av det psykiska tillståndet. Inget anmärkningsvärt har inträffat.

Mitt hjärta tillhör mig i huset av hjärtan. Mitt hjärta tillhör mig i huset av hjärtan. Mig tillhör mitt hjärta, det vilar i mig.

Namn: Ernst, Fritz, Georg, Emil, Hugo, Karl, Martin, Max, Otto, Franz, Paul, Gustav, Artur, Moritz, Heinrich, Hermann, Alfred, Bruno, Erich, Edwin, Richard, Arno, Friedrich, Wilhelm, Johannes, Oswald, Walter, Hans, Albert, Kurt, Rudolf, Adolf, Robert, Eduard (inte: Edeward), Theodor (inte: Thædor).

Det var samma tiggande som under kriget, säger Martha. Vi lyssnade på västsändare i smyg, det var ju fortfarande förbjudet. När Vati var borta var vi alltid rädda att han skulle råka säga ett förfluget ord och att de skulle komma och hämta honom. Vi lärde oss att vissa saker kunde man bara säga hemma, i familjen. Numera, när släkt och vänner träffas, kommer alltid kriget och nazitiden upp på bordet. Det är så mycket som vi aldrig fick veta förrän efter murens fall. Så mycket av det vi fick lära oss som inte stämde.

Ida, Klara, Lina, Elsa, Anna, Dora, Emma, Frida, Marie, Rosa, Selma, Flora, Martha, Berta, Linda, Minna, Hedwig, Hulda, Grete, Alma, Maria, Gertrud, Margarete, Elisabeth, Johanna, Mathilde, Lieschen, Ilse, Olga.

Martha visar mig bilder på sin far som ung. Han är verkligen lik Ilse, så som jag sett henne på fotot från mor. Han lärde känna Renate tidigt, jag ser en bild på ett ungt par som halvliggert på en gräsmatta. Det finns en ömhet över dem. Hon är mörk, han ljusare, vekare. Martha har gröna ögon. Jag ser att hon snarast liknar sin far.

Fastän de var så unga fick Mutti vara ute med Vati, och han trivdes i Muttis familj, berättar Martha. Han hade ingen lycklig barndom, det hade ingen av de barnen. Ja, när Vati äntligen fått tillstånd gifte de sig 1939, då var väl Ilse redan på anstalt... Men vid förlovingen var hon med. Jag vet att Vati var orolig då för att hon skulle bete sig underligt. Det berättade Mutti, det var sista gången hon såg

henne. Ilse var väl på väg in i sjukdomen. Hon tittade sig hela tiden omkring.

Vad heter övermedicinalrådet? Hon kallar honom Herrmann, Konrad, Heinrich, Albert, Theodor. Vad heter hon? Hon kallar sig en förbryterska. Hon kallar sig en straffånge.

Landesanstalt Zschadraß, 29.5. 40. Till herr pens. överlärare Ernst Gerlach, Pillnitz. Er dotter Ilse Gerlach lider f.n. av en febersjukdom som ger anledning till oro. Anstaltsdirektionen enligt uppdrag.

Patres. Skulle min dotter Ilse Gerlachs svåra sjukdom – medföra slutet – vilket vi inte hoppas – så bestämmer jag att begravningen ska ske på enklast möjliga sätt, efter tidens omständigheter, hos er i Zschadraß. Skulle min fru försöka bestämma något annat – vilket jag inte tror – så ber jag er att inte beakta henne. Jag ber i förekommande fall vänligast om meddelande om exakt tidpunkt för begravningen. Heil Hitler! Pillnitz a.d. Elbe, 6.VI. 40. Ernst Gerlach, överlärare.

Vad vet du om Paul? frågar jag Martha.

Inte mycket. Bara att han var på sjön, det var ju något särskilt...

Vet du om han hade någon kontakt med Ilse sedan han lämnat Dresden?

Nej, jag vet inte.

Hur var det mellan honom och Willy? Höll de kontakten?

Det vet jag inte. Men Vati såg upp till Paul.

Men Willy och Ilse då, de träffades väl ibland, de bodde ju i alla fall närmare varandra.

Jag vet så lite.

Bara några dagar innan hon dog fick hon besök av sin bror, står det i journalen. Det står att hon blev väldigt glad. Jag tänker att det måste ha varit Willy.

Vi ser på varandra.

Både hennes mamma och pappa besökte henne på anstalterna, det finns flera anteckningar om det, säger jag. Kände Paul och Anna till vad som hände med Ilse, tror du?

Det måste de ha gjort, tänker jag. Att Martha och dina mostrar och morbror aldrig fått veta något visar väl att det var en uppgörelse inom hela släkten att tåga om Ilse.

Jag ringer mor och säger att Oma troligen hela tiden vetat om detta med Ilse. Samtidigt levde Oma in på 90-talet. I Västtyskland.

Mutti hade ju nog med Vatis död, säger mor. Men hon talade aldrig om honom heller efter kriget. Hon teg om allt.

Jag ska inte fördrivas från Vintergatan.

År 2007 avskaffade den tyska förbundsdagen lagen om ”skydd mot ärftligt sjuk avkomma”, som inte varit i bruk sedan krigsslutet, och fastslog att den var ett uttryck för nationalsocialistisk orätt. Nio år tidigare hade förbundsdagen ogiltigförklarat alla domar utfärdade av domstolar för ”ärftlig hälsa”.

Opa Ernst var glad och rolig, han spelade piano och fiol.

Var han musiker, frågar jag, jag trodde han var lärare.

Han var lärare, och kantor. Han ledde en orkester och en kör.

Martha visar mig en bild. En liten man med leende uppsyn i mitten av en mängd herrar med instrument i händerna.

Han spelade på krogarna också. Han tyckte om att gå ut och träffa folk. Och han älskade att vandra i naturen.

Vad gjorde Linda då? frågar jag.

Hon satt hemma. Hon tyckte inte alls om att flytta till Pillnitz, det var ju bara en by. Det berättas om henne att hon tyckte om att gå på kafé som ung, och det kunde hon ju inte göra i Pillnitz. Nej, det var inget lyckligt äktenskap.

På två ställen finns också Linda med på Marthas bilder. Det är vid Willys och Renates bröllop. Då är hon inte mer den unga Linda. Hennes hår tycks grått. På det ena fotot är ansiktet undanglidande, halvt nedböjt, på det andra, där hon och hennes man flankerar brudparet, tittar hon rakt in i kameran. Det ser ut som om kortet är taget i ett obevakat ögonblick, precis innan hon har hunnit lägga ansiktet tillrätta. Hennes blick är så bitter att jag rycker till.

Många böner existerar i en lång och en kort version, som kan användas jämsides; rikligt bruk görs av inströdda ”andra läsarter”. Det är ett uttryck för de besvärjelsekunnigas strävan att inte lämna någon möjlighet till tolkning och förklaring outnyttjad. Att hellre ställa det för oss oförenliga intill vartannat.

Vi lämnar kaféet och släntrar längs den överdimensionerade gågatan Prager Strasse på väg till stationen. Jag ska tillbaka till Berlin. Vi går förbi en låg liten bassäng. Det står en skulptur i mitten, atomkylor i stål. En sekund får jag en känsla av hur det var att leva i DDR, hur jag själv skulle ha känt. Instängdheten, den ständiga strävan att knyta sig till något större, till en värld jag var utestängd från, samtalen med nära vänner som alltid på någon punkt skulle handla om det. Vår fundamentala osäkerhet kring hela vår världsuppfattning, vad som överhuvudtaget var giltigt. Försöken att ändå bygga tankar och handlingar som vi trodde liknade den större världen därutanför som vi aldrig mött. Som liknade längtan i vårt inre. Och att det bara var i de privata samtalen det kunde ske.

Nej. Hur ska jag kunna veta.

Det är därför knappast förvånande att egyptierna själva kallade papyrustexterna till begravningen Boken om att gå fram i dagen, för den handlade i så hög grad om friheten som gavs de olika andliga formerna som överlevt döden att komma och gå som de ville i livet efter detta.

De gav Ilse opium på slutet, det visste jag inte, säger jag till mor i telefon från Berlin.

Erhält laufend 2 x täglich 15 Tropfen.

När hon anländer till Großschweidnitz väger hon 40 kilo. Nio dagar senare: Får nu förutom opium 3 x dagligen Bolus alba.

Vad är Bolus alba?

Jag tar S-Bahn till Steglitz. Oranienburger Strasse, Friedrichstrasse, Unter den Linden. Potsdamer Platz, Anhalter Bahnhof, Schöneberg, Friedenau. Jag stiger av vid stationen Botanischer Garten. Det är en liten stilla station, jag kommer ut i en helt annan stad. Låga hus, man hör fåglarna kvittra. Två gamla kvinnor står och pratar i ett gathörn. En stenlagd gata, detta är Moltkestrasse.

Jag går längs gatan med solen i ansiktet. Helmuth James Graf von Moltke, ledande motståndsmän. Född 1907 på godset Kreisau, i Schweidnitz i Niederschlesien, mördad i fängelset Plötzensee i Berlin 1945. På grund av sin kristna övertygelse hade han länge motsatt sig tanken på ett undanröjande av Hitler med våld. Först sedan han på sina utlandsresor via gamla kontakter förgäves försökt få till stånd samtal med företrädare för västmakterna, och en kompakt hopplöshet bredde ut sig bland de sammansvurna, övervägde han ett attentat men häktades i januari 1944. Snart försvinner också småstaden, nu går jag bland stora förnäma villor, små trädgårdar. Det är plötsligt vår. Jag passerar kullerstenslagda tvärgator, om möjligt ännu fridfullare, med liknande stadsvillor. En hög mur med höga träd bakom, plötsligt öppna portar i muren, jag kastar en blick in, det är begravning. Utanför på gatan står en svartklädd chaufför och röker.

Ludwig-Beck-Platz. Ett trekantigt torg med en liten fontän mitt i och en mintgrön kiosk i ena änden, bara löpsedeln för Bild ute.

En liten tant med knähund handlar. Beck, Ludwig, generalstabschef, deltog i planerna på ett attentat mot Hitler den 20 juli 1944, utsedd till nytt statsöverhuvud efter statskuppen. Efter attentatets misslyckande greps han i Bendlerblock, efter två misslyckade självmordsförsök dog han samma natt efter att en fältväbel givit honom ett dödande skott i huvudet.

Guten Tag. Ich suche Doktor Breitholz.

Treppe hoch, erste Tür links.

Ilse s dokument har jag i en plastpåse från SPAR. Jag prasslar in den under armen innan jag skakar hand med Martin Breitholz, medicinhistoriker. Han har bruna ögon och ett tungt ansikte med ett så opersonligt uttryck att jag med en gnutta sämre självförtroende skulle uppfatta det som ointresse, ja, irritation. Han vänder sig om och uppmanar mig att följa med honom till hans kontor.

Vi går igenom de handskrivna sidorna i Ilse s journal. Det är mest från de två första åren på Arnsdorf. Efter 1938 blir journalanteckningarna mycket färre och kortare, oftast bara en rad då och då.

Martin Breitholz har kortklippta naglar och breda fingertoppar. De följer rad för rad, som om det var fingrarna som läste. Som om den nästan obegripliga gamla Sütterlinskriften öppnade sig vid denna beröring.

13.3.1937 Rastlös, stannar inte i sängen, upprepade: *Gud har inte tillåtit mig att ligga i en säng.*

4.11. Presenterar läkaren för sin mor på besök... slår händerna för ansiktet... Rev sönder sin gamla klänning, syr... åter...

Jag säger alltid så dumma saker

Breitholz dator är på, hela skärmen täcks av ett foto på en flicka som ler.

6.1.1938. *Herr Obermedizinalrat... ni... ni har ett arbete att sköta... jag är lat, jag gör ingenting*

Skuldidéer, det är också typiskt.

Hela Ilses fall är typiskt. Att hon ska steriliseras är typiskt, att beslutet inte verkställs är typiskt eftersom hon ändå var för dålig för att lämna anstalten, insulinbehandlingen 1937 är typisk, hennes sjukdomsutveckling är typisk. Hennes död är typisk. Att man inte kan peka på någon speciell punkt och säga: här fick de henne att dö, är typiskt.

Vad är Bolus alba? frågar jag.

Han slår upp. Något lokalt medel. Hon tycks ju ha haft tarmproblemen en längre tid.

Han synar Ilses viktkurva. Meine Güte, 34 kilo. Augusti 1940. Vi vet ju att patienterna fick en mycket näringsfattig kost. Er morfars syster fick med största sannolikhet alldeles för lite mat. Känner ni till den här boken: *Hungersterben in der Psychiatrie*, jag ska kopiera kapitlet om Großschweidnitz till er.

När det gäller hopplösa fall har det ju alltid varit brukligt att man ger dem högre doser av sömnmedel och lugnande medel. Enligt min mening var det likadant utanför anstalterna. På samma sätt skötte jag det hela till början av det senaste kriget. I början av kriget, i september 1939, sammankallades ledarna för sinnessjukhusen i Sachsen till en överläggning med psykiatern doktor Fernholz... Han uttryckte då att de sjuka, om det rörde sig om hopplösa fall, inte skulle hållas vid liv på omgivningens – medpatienternas och personalens – bekostnad... Då fick vi också en skriftlig ministeriell förordning, där förplägnadssatserna sänktes starkt för hopplösa fall, i mindre grad också för de övriga. Sänkningen medförde att de sjuka blev oroligare, vilket tvingade fram en ökad tilldelning av lugnande medel. Sätillvida bidrog den reducerade kosten avsevärt till en ökning av dödsfallen.

Regeringsmedicinalrådet doktor Alfred Schulz, som uttalar sig i citatet, övertog i maj 1939 ledningen för Großschweidnitz. Han blev senare en av de huvudansvariga för eutanasiaktionen i Sachsen. Redan 1933 gick han med i Stahlhelm, 1934 i SA, var Rottenführer och Sturmbannarzt och sedan 1938 medlem i NSDAP.

Särskilt inkom till vår anstalt transporter med sådana sjuka som redan var halvt döda... De sinnessjuka som var i så dåligt skick dog för det mesta efter kort tid av sig själva. Andra sjuka som ännu inte var lika nedgångna, som antingen var själsligt fullständigt avtrubbade eller hade blivit som djur eller förorsakade alltför mycket arbete på grund av sina orenligheter, eller verkade farliga på grund av sina raserianfall, och också de särskilt nedgångna med utslag, abscesser och andra sår och som hela tiden slet av sig förbanden och därigenom förbrukade onormalt mycket medicin och även smetade ned sina lakan med var och blod, ”lugnades” av mig enligt avdelningsläkaren doktor Herzers instruktion, dvs. de sjuka fick överdoser av Veronal och Luminal så att de föll i en djup sömn, som de helst inte skulle vakna upp ur mer.

Det här är en del av Elsa Sachses vittnesbörd. Hon var över-sjuksköterska på Heilanstalt Großschweidnitz. Både hon och Alfred Schulz stod åtalade vid en rättegång i Dresden 1946-47 tillsammans med andra läkare och vårdare från anstalterna Sonnenstein, Arnsdorf, Großschweidnitz och Leipzig-Dösen. Alfred Schulz hann dö innan rättegången var över. Elsa Sachse fick femton års fängelse men benådades innan strafftiden var slut.

Men ni får inte glömma att er morfars syster var svårt sjuk. Det är helt klart. Och vid katatona tillstånd som hon tydligen hade 1937 kan patienten dra sig långt in i sig själv.

Samtidigt finns det uppgifter om att hon kanske ska få lämna anstalten en tid för att hon är bättre, säger jag. Det är samma år. Det är då de ansöker om tvångssterilisering. Men journalanteckningarna blir ju mer och mer sporadiska.

Ja. Insulinchockerna i början är ett försök att bryta hennes apati. Men efter 1938 slutar man med all behandling. Ni ser, hon växlar här mellan att inte vilja äta och att äta upp maten för de andra.

Forskar ni själv på det här området, frågar jag.

Ja, om barn-”eutanasier”.

Han visar mig hastigt några akter, tunna omslag med gulnade dokument. Två foton på en kanske tvåårig naken pojke, liggande på en brits, med magsvulst på grund av medicinska experiment.

Jag tänker alltid att det kunde ha varit min dotter, säger han. Det finns mycket man kan försöka förklara, spåra orsakerna till, men när det gäller mord och övergrepp på barn blir man bara rasande. Jag har sysslat med det länge, men just nu gör jag det inte, man kan inte hålla på med det för länge för det är så fruktansvärt.

För första gången visar sig en känsla i hans ansikte, en vag smärta, samtidigt ler han en aning. Ett sådant litet leende som ska överbrygga det faktum att det man talar om inte ryms i orden.

Även om man blir avtrubbad. Men det går inte att bära på det hela tiden. Ändå har jag det i bakhuvudet även när jag inte forskar om det. Att tänka på att läkaren ju ska vara patientens advokat, skydda, bota, lindra, och här gjorde de precis tvärtom –

Och de var väl inte ens tvungna till det, säger jag, det var ju någon som sa nej och då blev han omplacerad, inget mer hände.

Ja visst, de flesta lydde inte bara order utan samarbetade villigt och aktivt... Jag tror att det delvis kan ha varit av karriärskäl. Många av läkarna var unga män som ville göra karriär, och de visste att om de sa nej fick de lämna sitt arbete. De tänkte väl att de kunde gå med på vissa saker... men när de väl kommit ut på det sluttande planet gick det oerhört fort. Och så vet man att det hela tiden går österut, vidare österut, mot förintelselägren...

Har den tyska läkarkåren bearbetat den här historien?

Till en del, men många är av den åsikten att man äntligen ska sätta punkt för det nu. Dra ett streck över det hela. *Schlussstrich ziehen.*

Förbundsrepubliken Horst Köhler talar på två stora grovt rasterade bildskärmar på var sin sida om en tom scen framför Brandenburger Tor. Det är den 8 maj 2005, sextio år efter Tysklands befrielse 1945. Borta vid Alexanderplatz står omkring tre tusen nynazister och väntar på att kunna marschera iväg på sin demonstration, men de kommer inte förbi alla de antifascistiska och autonoma grupper som

har samlats på Karl Liebknecht-Straße för att stoppa dem. Horst Köhler står i riksdagshuset en bit bort och talar inför den församlade tyska förbundsdagen. Vi som kommit till Brandenburger Tor för att fira demokratins dag trängs bland alla tält för olika politiska partier och humanitära organisationer och lyssnar på den virtuella Horst Köhler med lukten av Bratwurst och crêpes i våra näsor. *Es gibt keinen Schlusstrich*, säger han. Efter några timmar ger polisen NPD-anhängarna besked om att deras demonstration ställs in. Det är för många meningsmotståndare som infunnit sig, och det skulle bli för många skadade.

Fosterdiagnostiken till exempel, säger jag. Paret som inledde en process mot läkaren som inte hade upptäckt deras sons grava missbildningar vid ultraljudsundersökningen, det var väl några år sen.

Det var i Frankrike, säger han. Och jag tror till och med att de vann den. Läkarna blir förstas oerhört försiktiga efter en sån sak, hellre tala om möjlig missbildning, det vill säga råda till abort, en gång i onödan än tvärtom. Och kvinnor över 35 blir mer eller mindre övertalade att göra fosterdiagnostik: Du vill väl inte ha ett missbildat barn? Kvinnan från Marzahn som sitter i ett höghus, hon gör direkt abort om det finns en missbildning.

Det är inte avhängigt av bildning hur man gör, säger jag.

Nej vars, det kan vara tro också, men i öst är de komplett sekulariserade –

En annan sak, frågar jag. Var man tvungen som privatperson att skriva *Heil Hitler* i brev till myndigheter?

I princip ja.

Ilse's mamma skriver ett enda brev till en anstalt, åtminstone är det det enda som finns i akten. Det är till Großschweidnitz efter Ilse's död. Då undertecknar hon med *Mit deutschem Gruss*.

Det var ett alternativ om man inte ville skriva Heil Hitler.

När näringen plötsligt uteblev kan det inte ha dröjt länge innan de typiska symtomen på svältsjukdom visade sig – hungerödem och kronisk diarré, den senare förbunden med smärtsam kolik.

Ilses far undertecknar alla sina meddelanden till anstalterna med Heil Hitler, säger jag. Har ni sett vad som står om honom i journalen när Ilse tas in på sjukhuset första gången.

Thomas Breitholz läser. Kall, kärlekslös... Det är svårt att säga vad uppgifterna grundas på. Ser ni här: Faderns syskon lär likna denne, det låter som om det kom från modern, antagligen har läkaren bara skrivit ned vad hon har sagt.

Det var en läkare på sjukhuset i Dresden som skrev det, innan Ilse kom på anstalt. Och det här, att familjelivet är starkt stört, kan det vara ett försök att se på familjesituationen eller är det ett sätt att fabricera ärftlig sjukdom?

Det var fel tid för er morfars syster och uppenbarligen fel föräldrar, säger Thomas Breitholz.

Det är i juni 2005.

På Kulturforum bakom Tiergartenstraße pågår en utställning med en del av föremålen från Egyptiska museet i Charlottenburg. Själva museet har stängt för gott. Samlingarna ska slås ihop med de egyptiska samlingarna i östra Berlin och visas på ett nytt stort museum i Mitte som håller på att rekonstrueras. Jag tittar in i en av de svagt upplysta salarna i Kulturforums källarvåning och börjar läsa på väggarna.

Bön 86. Om att ta gestalt som svala.

Jag är en svala, jag är en svala,
jag är skorpiongudinnan, dotter till Re!
O gudar, hur angenäm är inte er doft,
är flamman som steg upp ur horisonten!
Räck mig din hand,
jag har tillbringat dagen på "flammornas ö".
Jag gav mig av med ett uppdrag
och har kommit tillbaka med ett budskap.
Öppna för mig, så att jag kan berätta vad jag sett.

Totenbuch, står det överst. Här låter ordet inte brutalt, inte känslolöst. Men uråldrigt, med en kraft som får mig att vackla till, som om jag stod inför en grav och lukten steg upp av... papyrus. Jag lyssnar på de olika bönerna, sångerna och besvärjelserna i hörlurar. Jag lyssnar på det tyska språket och det stora sätt att läsa som uppläsarna har. En man och en kvinna. Varifrån läser de de här magiska texterna.

Hämta färjan. Lossa trossen så att jag kan undkomma detta land. Där stjärnorna störtar med ansiktet mot marken och inte vet hur de ska resa sig. Säg mig mitt namn.

Under lång tid föll huvuddelen av de stupade "för Führer och fosterland", skriver Victor Klemperer i sin studie av Tredje rikets språk: Om man däremot inte är införstådd med nationalsocialismen, om man vill ge luft åt sin motvilja, kanske rentav sitt hat – dock utan att utöva någon påvisbar opposition, eftersom modet inte räcker riktigt så långt – formulerar man sig på följande sätt: "Vårt enda barn föll för fäderneslandet", utan omnämnande av Führern. Det motsvarar ungefär underskriften "Med tysk hälsning" i slutet av brev, som halvmodiga människor de första åren vågade sig på i stället för "Heil Hitler".

Jag drömde. Det var en stor mängd meningar. Det var ett berg av meningar. Att någon blev ombedd att uttala. Den översta satsen. Uttala den så att – förändras.

Landesanstalt Großschweidnitz. 25. januari 41. Till herr pens. överlärare Ernst Gerlach, Pillnitz/Elbe. Med beklagande meddelar jag att er dotter, fröken Linda Ilse Gerlach, dog här på fredag den 24.1. 1941 kl. 23:30. Begravningen av den avlidna äger rum, såvida inget annat begärs per telefon, på tisdag den 28.1. 1941 kl. 13:30 på anstaltens kyrkogård. Anstaltsdirektören enligt uppdrag.

Till anstalten Großschweidnitz vid Löbau. Patres! Beträffande min dotter Ilse Gerlachs bortgång vill jag meddela, att begravningen måtte ske under enklast möjliga former. Jag kommer endast med min fru, eftersom mina söner befinner sig i fält. Heil Hitler! Pens. överlärare Ernst Gerlach, Pillnitz an der Elbe

Meddelandet om hennes död och tidpunkten för begravningen skrevs dagen efter att hon dog, den 25 januari 1941, och skickades väl samma dag. Ilses föräldrar måste ha fått det först på måndagen den 27, eftersom det var en söndag emellan. När de fick reda på att deras dotter dött skulle alltså begravningen i Großschweidnitz äga rum dagen därpå. Formellt hade de anhöriga rätt att begrava sina döda på annan plats. Men oftast ägde begravningen rum så snabbt efter det att patienten dött att de anhöriga inte hann reagera, berättade sjukhusdirektörens sekreterare i Großschweidnitz för mig. I det här fallet spelade det kanske ingen roll, eftersom Ilses far inte hade någon annan önskan och Ilses mor inte tycks ha haft någon talan.

Vid graven stannade man. Först utförde präster munöppningens ceremoni: de berörde med speciella redskap den dödas mun för att

väcka henne till liv igen och återge henne möjligheten att andas, tala, äta och dricka. Därigenom hade hon möjlighet att delta i den anslutande offerritualen, som skulle säkra hennes fortlevnad.

Großschweidnitz 21.8. 1940

Pat. knäfaller oupphörligt i salen, löser upp sitt hår.

13.9. 1940

Pat. mycket orolig, försätter hela salen i stor oro.

2.10. 1940

Pat. har svullna fötter.

11.10. 1940

Pat. äter upp maten för de andra sjuka.

Jag åker till Dresden igen. Jag har mejlat till Hauptstaatsarchiv och beställt fram das Toten-Buch från Landesheil- und Pflegeanstalt Großschweidnitz för läsning. En dam i vitt tar emot mig och skriver mitt namn i besöksboken. Innan jag får beträda arkivet måste jag gå uppför en smal knarrande trappa till en liten övervåning för att läsa in mina tillhörigheter i ett skåp.

Läsesalen är helt klädd i trä, troligen valnöt. Runda gula glaslampor böjer sig över borden med gröna skrivunderlägg, där besökarna sitter stilla vid sina böcker. Kassetaket av trä är dekorerat med vapensköldar och stilerade blommor. De höga fönstren är öppna mot majgrönskan, det är en het dag, sparvarna kvittrar. Jag får dödsboken i min hand. Den är lite mindre än jag trodde. Pärmen är grågrön-flammig, inte svart. På ryggen ett kors och årtalen 1941/1942.

Jag slår upp boken. På varje sida står fem döda patienter förtecknade, åtskilda från varandra med ett streck. Där står förplägnadsklass, namn, födelseår, civilstånd, religion, ålder, diagnos, officiell dödsorsak, datum och plats för begravning. Namnen står prydligt präntade med omsorgsfulla slängar på begynnelsebokstaven. På sidan åtta hittar jag Ilse. Jag känner igen uppgifterna. Det var dem jag fick ko-

pierade när jag var på Großschweidnitz. Under Ilses namn står, precis som på min svartvita kopia: *am 15/11 1940 aus L.A. Zschadraß*. Men här står det med rött. Sedan T4-aktionens början markerades patienter som kommit med en samlingstransport med rött på Großschweidnitz. I fältet ovanför Ilse var det också någon som dog den 24 januari 1941. En treårig flicka. Hon kom från barnhemmet Katharinenhof i Großhennersdorf.

Jag frågar arkivarien om det finns några restriktioner vad gäller innehållet i dödsboken. Nej, säger hon. Innehållet är offentligt tillgängligt, det står här på försättsbladet: Kein Datenschutz.

Pat. ställer en bricka med te, Weissweinschorle och nybakad Eierschecke på skrivbordet. Sätter sig, löser upp håret, lutar sig bakåt. Skriver i sin bok: Men du kan bara skriva om mitt fall. Du kommer aldrig att få veta vem jag är. Vem är du?

Blad efter blad. Alla de döda är uppskrivna i boken med samma spänstiga, ordentliga handstil. En del överfördes till sin familj och fick en egen grav i hemorten, men de flesta begravdes intill anstalten, de flesta har bara sin ruta i dödsboken som gravsten. Nästan alla ingår i den undre förplägnadsklassen. Intill några namn står det med röd skrift: Pole. Polin. Eller med utropstecken: Jude! De flesta patienter har en anteckning med röd skrift om att de kommit med en samlingstransport. Jag ser att i januari dog ytterligare sex människor som kommit tillsammans med Ilse. Jag börjar räkna alla som var med på transporten från Zschadraß den 15 november 1940. Det är många. Jag skriver upp deras namn för mig själv, för att de inte bara ska bli siffror.

Efter ett tag börjar jag se ett mönster. När en ny samlingstransport kommit, dör många i början, så småningom tunnas antalet ut. Det är alldeles tyst i läsesalen. Människor dör nästan varje dag, ibland

många, en dag räknar jag till nitton döda. De begravs på löpande band, ibland flera samtidigt.

Jag slår ihop dödsboken. Jag lämnar tillbaka den till arkivarien. Jag går ut i eftermiddagen. Öppnade är himlens portar, öppnade är jordens portar. Den som bevakat mig är det som nu släpper mig, den som bundit sin arm vid min löser sin arm från mig.

Pillnitz, d. 9.6. 1941. Jag tillåter mig vänligast att fråga om det har planterats något på min dotter Ilse Gerlachs grav. Ber om ett snabbt besked. Med tysk hälsning. Fru överl. Linda Gerlach, Pillnitz a. d. Elbe

Den blåa färgen längtar jag efter

2012

Det stod ett museum mitt ute på den västmanländska åkern. Jag gick där många gånger som barn. Jag kände föremålen, utan att någonsin ha vidrört dem, rummen. De skarpa hörnen på det stora bordet i mitten, det skulle kunna vara betong, den släta ytan. Kulorna i sina glasburkar, skimrande genom vätskan. Ändå visste jag inte vad de betydde eller hur de hörde samman. Det fanns ingen där som kunde berätta. Museet stod öppet för vindarna och vem som helst. Mors barndomshistorier var avrundade, slutna i sig själva som legender. Jag ville skruva av locken på burkarna, lösa upp kulorna, ta bort den underliga hinnan. Låta dem bilda en historia där episoderna hängde samman med varandra, så att jag skulle kunna förstå.

Det var början till mina frågor.

Talandet. En ström av historia. En ström av berättande. Som ändå hela tiden formade sig till episoder. Som ändå hela tiden fortsatte att strömma.

Lyssnandet till strömmarna. Rösten som förändras, blir starkare, svagare. Gråt. Skratt. Språk som flätas in i varandra. Frågor och svar. Flätas in. Tystnader.

Transkriberingen. Först försöket att vara Martha trogen. Att överföra det hon verkligen säger. Ord för ord, ljud för ljud. Rörelserna i talet blir, om de troget överförs till skrift, främmande, nästan obegripliga, och måste simultantolkas till skriftspråk av läsaren.

Redigeringen. Att hejda strömmen, fånga upp ord och satser som man hör dem genom skriftens filter. Redan förändrade. Att fånga en levande kropp och nagla fast den på papper, låta den stelna och dö. Att återskapa en röst. Återskapa tecknet för liv. Att överföra pauser. Som om någon ännu andades.

Brytningen. Marthas svenska skuggas av tyskan. Hennes tyska skuggas av svenskan. Hennes berättelser bryts genom ett annat språk, ett annat land, en annan tid där hon befinner sig. Den läsare som föredrar ett obrutet språk får simultanöversätta berättelserna från tyska till svenska och från svenska till tyska i en oavbruten växelrörelse.

Urvalsprocessen. Jag väljer ut delar av det överförda. Det blir korta stycken. Varför väljer jag just dem? För att de visar något. Blir det

episoder igen? Mitt fokus är inställt på skarvarna i historierna. Motsägelserna. Vad händer när de visar sig i korta stycken. Skapar jag avrundade skarvar? Återskapar jag Marthas historier?

Inblandningen. Jag är inblandad inte bara i frågandet, lyssnandet, redigerandet och återskapandet, utan också i skarvarna och brotten. Jag kan aldrig visa på en verklighet där jag själv inte finns med. I det ögonblick jag ber Martha berätta skapas en ny spricka. Två. Många.

Betraktandet. När jag har valt ut många korta stycken låter jag mig omges av dem. Jag är hos dem, läser dem, flyttar runt dem, tar bort några, lägger till andra. Skapar olika dokument där jag placerar ut dem i tillfälliga ordningar. De är reminiscenser av mina ursprungliga frågor. De heter sådant som Marthas historier från W. Marthas historier från C. Kronologin ersätts av platser. Jag väntar hela tiden på att de korta styckena ska visa något jag inte ser. Att de ska flyta ut ur sig själva, flyta ihop. Att jag ska krossa dem försiktigt. Att jag ska dekonstruera dem med en medveten envetenhet.

Ytspänningen. Den röst som inte längre finns kvar i de korta styckena. Den till skrift manipulerade och återskapade rösten. Kan jag inte bryta upp. Finns historierna bara där? Om jag skulle bryta upp rösten, vad sker med historierna, förflyktigas de till allmän historia eller till glömska? Hur kan ytspänningen i dessa korta stycken vara så stark? Episoder? Är det det jag har skapat? Har jag gått hela den här vägen för att till slut sitta med nya kulor?

Hinnan. Vad är det för omslutande hinna som kan vara så stark? Är den ibland förutsättningen för att kunna berätta? För vissa personer? Att berätta och att förråda berättelsen på samma gång, är det berättelsens hinna? En berättelse som måste dela upp sig i korta stycken, andhämtningar, för att alternativet inte är den sammanhängande berättelsen, utan tystnad. Eller tillhör hinnan rösten? Den röst som passerar genom en annans språkssystem och kommer ut som skrift, som avglans, som en annan närvaro? Att inte gestalta, utan säga. Att säga kan vara en yttersta ansträngning. En yttersta flykt. Och när det är gjort – då är det sagda en orubblig, formlös form. Spår av en bjudande närvaro. Rund som en kula som borrar sig in. Är rösten förmer än berättelsen? Hur kan någon annan höra

det som sägs? Att döda sin egen historia. Att rikta kulorna mot sig själv. Låta dem skimra, oåtkomligt.

Kulor på ett bord, ingen annanstans.

Sprickor. Vinden far genom den öppna dörren, kulorna stöter till varandra, några rullar över bordets kant, faller ner på museets golv.

vi samlade

vi samlade

örter

och vi samlade

det var ingen

örter

vi samlade mycket

flera säckar

den här som är blodstillande

stilla

vi sjöng

vad heter den

var kan jag gömma mig

till soldaterna

vad heter den

på falten

och det var på sommaren

det var så tung

mer disigt

då, då var vi där

flygplan

beskjutna av flygplan

folk var upprörd

grät

hade förlorat

sina barn

vi små i gruppen

vi hade ingen skola

upplåtits

flyktingarna det var ett läger

man skulle hjälpa

göra

Vati måste ha åkt med en hästskjuts

sista gången

minns inte

såg

honom

jag minns en kvinna hon hade förlorat

men det var tydligen då på flykten hon hade förlorat det

hon skrek

hon gick

jag skulle

man skulle

lugna

jag skulle

först kunde jag

sen såg hon

hon gick från sal till sal   hon skrek

Mein Kind

jag hade en ljusblå

nej jag hade en mellanblå klänning och det

älskade jag och det var på sommaren det var alltid så tung

men denna klänning den var som en

den blåa färgen den längtar jag efter

lite genomskinligt

kunde inte se igenom

som om jag kunde

flyga

Noter

SÄG MIG MITT NAMN

I texten blandas många olika fragment med fragmentariska citat ur:

- Boris Böhm, "Funktion und Verantwortung des Sächsischen Innenministeriums während der 'Aktion T4'" ur *Der sächsische Sonderweg bei der NS-"Euthanasie"*, Klemm & Oelschläger 2001
- Sigrid Chamberlain, *Die deutsche Mutter und ihr erstes Kind. Über zwei NS-Erziehungsbücher*, Psycho-Sozial Verlag 2000
- R.O. Faulkner, *The Ancient Egyptian Book of the Dead*, British Museum Press 1972
- Heinz Faulstich, *Hungersterben in der Psychiatrie 1914-1949*, Lambertus-Verlag 1998
- Victor Klemperer, *LTI. Tredje rikets språk. En filologs anteckningsbok*, övers. Tommy Andersson, Daidalos 2006
- Sprechübungen für den Unterricht in der deutschen Sprache*, bearbetad av Ernst Gerlach, Druck und Verlag von O. & R. Becker
- Das Totenbuch der Ägypter*, eingeleitet, übersetzt und erläutert von Erik Hornung, Patmos Verlag 1995/1979

Andra källor som omnämns eller bildar bakgrund till texten:

Amos bok

- Jan Assmann, *Der Tod als Thema der Kulturtheorie*, Suhrkamp Verlag 2000
- Judith Butler, *Krigets ramar. När är livet sörjbart?* övers. Karin Lindeqvist, Tankekraft förlag 2009
- Boris Böhm, "Pirna-Sonnenstein. Von einer Heilanstalt zu einem Ort nationalsozialistischer Tötungsverbrechen" ur *Der sächsische Sonderweg bei der NS-"Euthanasie"*, Klemm & Oelschläger 2001
- Ernst Cassirer, *The Myth of the State*, Gesammelte Werke, Band 25, F. Meiner Verlag 2007/1946
- Das Deutsche Hygiene-Museum Dresden 1911-1990*, Klaus Vogel (red.), Stiftung Deutsches Hygiene-Museum Dresden 2003

- Erbgesundheitsgeschichte*, Dokumentation des Bundes der "Euthanasie"-
Geschädigten und Zwangssterilisierten, Detmold 1997
- Ernst Klee, *"Euthanasie" im NS-Staat. Die "Vernichtung lebensunwerten
Lebens"*, Fischer Verlag 2010/1985
- Holm Krumpolt, "Die Landesanstalt Großschweidnitz als 'T4'-
Zwischenanstalt und Tötungsanstalt 1939-1945" ur *Der sächsische
Sonderweg bei der NS-"Euthanasie"*, Klemm & Oelschläger 2001
- Nationalsozialistische Euthanasieverbrechen in Sachsen. Beiträge zu ihrer
Aufarbeitung*, Kuratorium Gedenkstätte Sonnenstein und Sächsische
Landeszentrale für politische Bildung, Dresden/Pirna 2002
- Sachsen in der NS-Zeit*, Clemens Vollnhals (red.), Kiepenheuer Verlag 2002
- Tödliche Medizin im Nationalsozialismus*, red. Klaus-Dietmar Henke,
Böhlau Verlag 2008

